

відносин охоплює сукупність заходів, пов'язаних із перерозподілом коштів між ланками бюджетної системи з метою збалансування обсягів видатків, обумовлених законодавчо визначеними повноваженнями органів влади різних рівнів, та їхніх можливостей щодо акумулювання бюджетних ресурсів. Призначення регулювання міжбюджетних відносин полягає насамперед у збалансуванні доходів і витрат кожного бюджету згідно із законодавчо визначеною владною компетенцією по вертикалі і горизонталі міжбюджетних відносин. В умовах децентралізації влади та розвитку місцевого самоврядування регулювання взаємовідносин між ланками бюджетної системи є однією з форм втручання держави в соціальні та економічні процеси.

УДК 330.111.4

Е.О. МЕХТІЄВ

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Банки є однією з найважливіших складових ринкової економіки. Банківська система виконує важливі функції в забезпеченні мікро- та макроекономічної рівноваги. Від ефективності і безперебійності функціонування кредитно-фінансового механізму, основу якого становить банківська система, залежать не тільки своєчасне одержання коштів окремими господарськими одиницями, але і темпи економічного розвитку країни в цілому. Провідну роль банківської системи в умовах формування та розвитку ринкових відносин в Україні відзначають вчені-економісти і практики. Загорський В.С. та Вовчак О.Д. вважають, що створення ефективної ринкової економіки можливе лише за умов функціонування адекватної ринковим умовам банківської системи. На думку Мороза А.Н., ринковій економіці необхідна відповідна банківська система, котра поступово формується в Україні. Фахівці також зазначають, що успіх реформування економіки визначає ефективна робота фінансово-кредитного комплексу, основою діяльності якого є банківська система. Однак її формування вимагає відповідної державної політики регулювання фінансово-кредитної системи, банківської діяльності та економіки в цілому.

Істотне значення державного регулювання в забезпеченні стабільності банківської діяльності зумовило постійну увагу дослідників до його різних аспектів. Значну роль у дослідженні питань державного регулювання банківської діяльності та розробки механізму й інструментарію їх регулювання відіграли такі вчені, як Дж. Кейнс, Р. Бернд, Г. Джонсон, Е. Долан та інші.

Регулюванню банківської діяльності, грошового обігу та кредиту присвячені роботи багатьох вітчизняних науковців, зокрема О. Василика, В. Вітлінського, А. Гальчинського, О. Заруби, Т. Ковальчука, Н. Костіної, А. Мороза, А. Пересади, М. Пуховкіної, Л. Примосткої, М. Савлука та інших.

Разом з тим в існуючих наукових розробках виділяються певні аспекти державного регулювання діяльності економічних суб'єктів і повністю відсутнє комплексне відображення застосування фінансових механізмів державного регулювання банківської діяльності.

У сучасних умовах діяльність банківських установ не обмежується акумуляцією і розміщенням зростаючої маси коштів юридичних та фізичних осіб. Завдяки банкам діє механізм розподілу і перерозподілу капіталу за сферами і галузями виробництва, що значною мірою забезпечує розвиток народного господарства залежно від об'єктивних потреб суспільства [1].

Згідно з даними НБУ за станом на 30.06.2008 року кредити, надані банківським сектором нефінансовим корпораціям, становили 311,9 млрд. грн. Розподіл цієї суми за видами економічної діяльності наведено на рисунку 1.

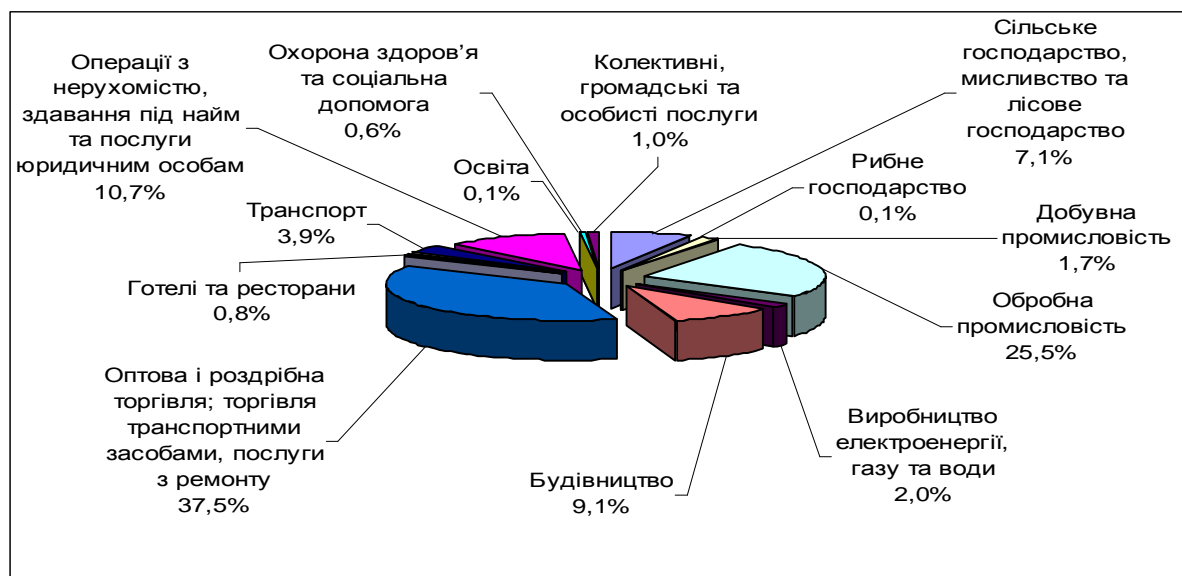

Рисунок 1. Структура кредитів, наданих нефінансовим корпораціям, за станом на 30.06.2008 р.

Оскільки банки є елементами ринкової економіки, їм притаманне прагнення до максимізації прибутку (основні середні показники прибутковості по банківському сектору наведені на рисунку 2), а оскільки максимальний прибуток забезпечують найризикованіші активні операції, у банків виникає бажання скористатися цим.

Ризиковане ведення активних операцій банку може призвести до його банкрутства. Хоча банкрутства є невід'ємним явищем ринкової економіки, у банківській діяльності вони вважаються небажаними. Банківська система повинна безперервно здійснювати свою основну функцію – акумулювання тимчасово вільних коштів і їх перерозподіл серед тих суб'єктів економіки, які

відчувають потребу в додатковому капіталі. Для здійснення цієї функції банківська система повинна користуватися довірою як населення, так і підприємств. Якщо надійність банку викликає сумніви, він не зможе залучати кошти для здійснення активних операцій, а якщо банк веде надто ризиковану політику, то вона може негативно позначитися на інтересах його вкладників та кредиторів [2]. Тому з погляду державного регулювання банківської діяльності необхідно стримувати банки від проведення ризикованих операцій та встановлювати оптимальне співвідношення між прибутковістю операцій та їх ризикованістю.

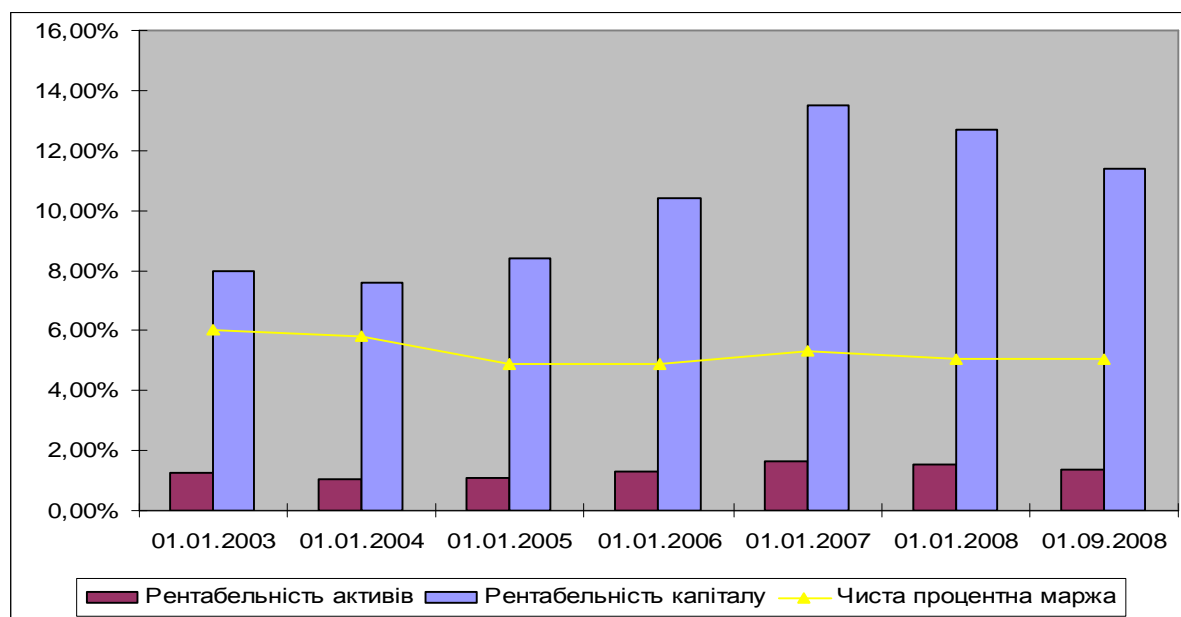

Рисунок 2. Ефективність діяльності банківського сектору

Важливим показником надійності банківської системи є ліквідність банків. Якщо в цілому платоспроможний банк опиняється в ситуації, коли йому не вистачає ліквідних коштів для задоволення взятого на себе зобов'язання, що можливо за умов неузгодженості строків залучення та розміщення фінансових ресурсів або при достроковому розірванні великої кількості договорів банківського вкладу, то доводиться терміново продавати активи за меншою ціною (нижчою від балансової). Це знижує прибуток, і, як наслідок, дана установа може стати неплатоспроможною. До того ж, якщо у такій ситуації одночасно опиняться більш ніж один банк, у вкладників може виникнути відчуття, що усі аналогічні установи перебувають на межі банкрутства. Це викликає занепокоєння серед вкладників, масовий відтік коштів з банківської системи та призводить до криз у ній.

Таким чином, подолання системних банківських криз та забезпечення надійної роботи банківської системи – одні з головних цілей державного регулювання банківської діяльності.

Незважаючи на походження, системна криза вперше виникає як проблема ліквідності. Великі кредитори (зарубіжні і вітчизняні) зазвичай перші

"виходять" з банківської системи. Як тільки стає відомо про відтік з банківської системи грошових потоків, інші вкладники приймають аналогічне рішення.

Втрата ліквідності та відтік депозитів є проявами проблеми, що лежать в основі, але не обов'язково призводять до системної банківської кризи. Банківська криза стає системною, коли вкладники не здатні відрізнити життєздатні банки від нежиттєздатних та порушується впевненість у загальній стабільності системи.

Головним пріоритетом на ранніх стадіях системної кризи виступає стабілізація грошових зобов'язань банківської системи, призупинення відтоку вкладників та кредиторів. Незалежно від причин кризи, першим кроком доцільно вважати забезпечення достатньої ліквідності банківської системи з метою захисту системи платежів та надання керівництву часу встановити причини кризи й побудувати відповідну політику реагування [1]. Слід зазначити, що банківська система є достатньо ліквідною. Про це свідчить дотримання банківською системою нормативу миттєвої ліквідності (останній встановлюється для контролю за здатністю банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань за рахунок високоліквідних активів (коштів у касі та на кореспондентських рахунках) (рис. 3).

Рисунок 3. Дотримання банківським сектором нормативу миттєвої ліквідності

Оскільки центральний банк держави сприяє підтримці ліквідності банківської системи, то в умовах банківської кризи він у першу чергу повинен забезпечити неліквідні банки необхідними фінансовими ресурсами.

Підтримка може бути надана за допомогою багатьох фінансових інструментів, включаючи постійні обмеження у вимогах до резерву, доступ до можливості овердрафту, відкритих ринкових операцій і таких інструментів, як РЕПО та зворотні РЕПО. Проте критерії для забезпечення такої підтримки повинні однаково стосуватися всіх банків у системі та бути прозорими. Розрізнення між банками тільки викличе сумніви та може погіршити довіру вкладників.

Отже, необхідно чітко визначити, які ж цілі та завдання повинна виконувати система регулювання та нагляду, щоб забезпечити ефективне функціонування банківської діяльності, оскільки від цього залежить також і розробка економічної та грошово-кредитної політики держави. Отже, до головних цілей банківського регулювання та нагляду слід віднести [3]:

- забезпечення стабільності та надійності банківської системи;
- захист інтересів вкладників від шахрайства та неефективного управління банками;
- створення конкурентного середовища у банківській сфері;
- отримання та надання суб'єктам економічної діяльності прозорі інформації стосовно діяльності банківських установ.

Саме регулювання банківської діяльності, спрямоване на вирішення цих завдань, дасть можливість банкам, з одного боку, виконувати свої головні функції, а з іншого – сприяти розвитку національної економіки. Всі завдання, які виникають перед системою державного регулювання, реалізуються насамперед через грошово-кредитну політику центрального банку, пов'язану з пріоритетними напрямками економічної політики держави.

Держава як основний регулятор банківської діяльності має в своєму розпорядженні низку інструментів для попередження та, в разі допущення, подолання банківських криз. Серед них [4]:

1. Інструменти держави як монополіста:

1.1. Превентивні інструменти центрального банку (спрямовані на те, щоб апріорі забезпечити нормальне функціонування банківських установ):

1.1.1. нормативи та фінансові показники (органи регулювання, здійснюючи перевірки банківських установ, за допомогою фінансових показників та нормативів відслідковують банки, які не відповідають встановленим вимогам. Це слугує сигналом до застосування заходів відносно них: непримусових (подання рекомендацій) та примусових (підвищення норми обов'язкових резервів, призупинення дії або відкликання ліцензій на здійснення окремих операцій, усунення керівництва банку від управління тощо);

1.1.2. норми обов'язкових резервів (створюються з метою ефективного регулювання грошово-кредитним ринком і обсягом грошової маси, запобігання втраті ліквідності комерційних банків. Визначена сума коштів обов'язкових резервів повинна міститися на кореспондентському рахунку комерційного банку або за рішенням Правління Національного банку України має бути перерахована на окремий рахунок у територіальному управлінні Національного банку України.) Обов'язковому резервуванню підлягають усі кошти юридичних та фізичних осіб, залучені комерційними банками, за винятком коштів, залучених від інших комерційних банків та іноземних інвестицій, отриманих від міжнародних фінансових установ;

1.1.3. норми відрахувань до резервних та інших обов'язкових фондів комерційних банків (створюються з метою підвищення надійності та стабільності банківської системи, захисту кредиторів і вкладників комерційних банків). Згідно з чинним вітчизняним законодавством банки зобов'язані

формувати резервний фонд на покриття непередбачених збитків за всіма активними операціями.

На даний момент на кореспондентських та транзитних рахунках банків достатньо коштів для підтримання ліквідності банків, які перебувають у хиткому становищі і потребують рефінансування НБУ (рис. 4).

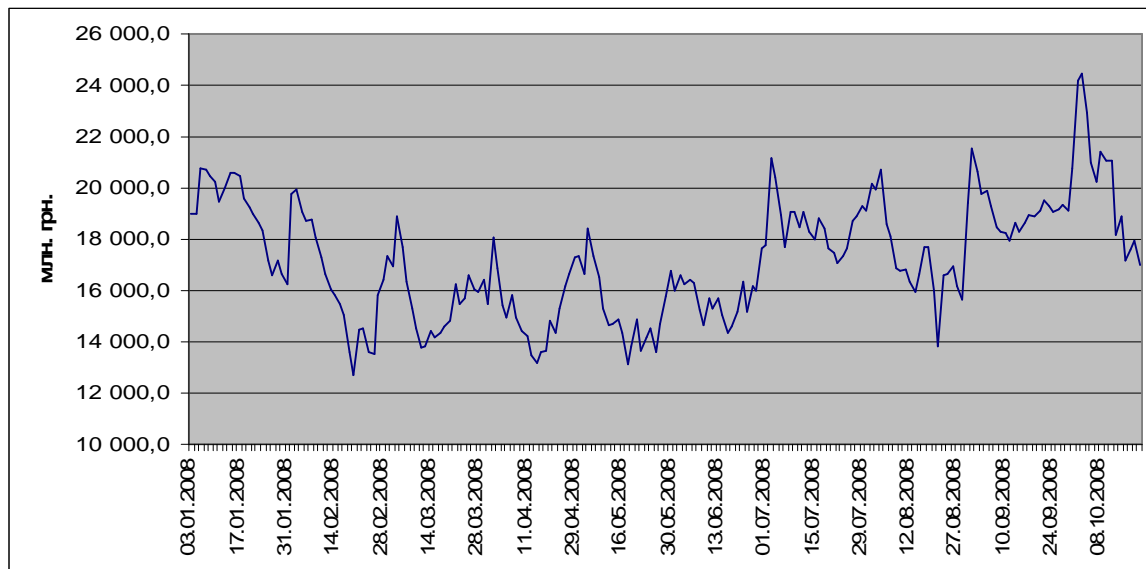

Рисунок 4. Залишок коштів на кореспондентських та транзитних рахунках банків, млн. грн.

1.2. Примусові інструменти інших державних органів регулювання (застосовуються, по-перше, для того, щоб забезпечити створення нормальних умов для функціонування економічної системи в цілому, і банківської зокрема, а по-друге, для захисту вкладників і, відповідно, запобігання масовому відтоку грошей з банківських установ):

1.2.1. податки (в економічній системі вони мають потрібне призначення: фіскальне (наповнення бюджету), перерозподільне (механізм коректування розподілу доходів) та регулююче (вплив на діяльність господарюючих суб'єктів));

1.2.2. внески до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (страхування (гарантування) вкладів передбачає створення страхового фонду на випадок непередбачених ситуацій (насамперед банкрутство банку) за рахунок внесків банківських установ) [5];

1.2.3. штрафні санкції, які є похідними від вищеназваних інструментів.

2. Фінансові інструменти держави як рівноправного суб'єкта ринкової економіки:

2.1. Рефінансування комерційних банків через кредити [6].

2.2. Рефінансування комерційних банків через операції РЕПО (розрізняють "пряме" (купівля у комерційного банку державних цінних паперів) та "зворотне" РЕПО (обов'язковий продаж державних цінних паперів). У випадку надлишкової ліквідності банківської системи НБУ здійснює операції

зворотного РЕПО, а у разі необхідності підвищення ліквідності банків – прямого РЕПО).

2.3. Валютні резерви (управління валютними резервами (купівля-продаж іноземної валюти) здійснюється з метою впливу на курс національної валюти і, відповідно, на попит та пропозицію грошей, що відображається на політиці комерційних банків);

2.4. Державні цінні папери, до яких ми зараховуємо казначейські зобов'язання, власні зобов'язання НБУ (депозитні сертифікати), комерційні векселі, інші цінні папери та боргові зобов'язання (ОВДП й інші).

Таким чином, вищезазначене свідчить, що стабільність у кредитно-фінансовій галузі відіграє значну роль порівняно з іншими галузями, тому державне регулювання цієї сфери є необхідним і має здійснюватись відповідно до поставлених цілей. Крім того, власне банківська система є одним з елементів регулювання економіки, оскільки економічний розвиток неможливий без необхідної кількості грошей і банківська система здатна стимулювати чи стримувати розвиток економіки. Таким чином, державне регулювання банківської діяльності повинно ґрунтуватися на наступних принципах [1]:

- достатності, що означає вплив держави на регулювання банківської діяльності лише в межах визначеної нормативно-правової бази та обрання методів і форм регулювання залежно від побудови й реального стану банківської системи;
- еластичності, оскільки методи та інструменти регулювання постійно змінюються залежно від завдань грошово-кредитної політики держави;
- послідовності, який передбачає дотримання обраного курсу, щоб вкладники не втрачали довіру до державних органів влади, які проводять регулювання банківської діяльності;
- прозорості, що забезпечує вільний доступ до інформації стосовно діяльності банків та регулюючих органів всім суб'єктам економічної діяльності;
- справедливості – встановлення та підтримання однакових умов діяльності для всіх банків.

Література

1. Карчева Г., Ревун В. Шляхи вдосконалення нагляду та регулювання діяльності проблемних банків // Вісник НБУ. – 2000. – № 4. – С. 26–27.
2. Донченко Л. Проблемные банки – головная боль банковской системы Украины // Вісник НБУ. – 2000. – № 10. – С. 6–7.
3. Яценюк А.П. Обґрунтування принципів і стандартів банківського регулювання та нагляду // Вісник Української академії банківської справи. – 2003. – № 1. – С. 3–8.
4. Закон України "Про банки і банківську діяльність" № 2121-III від 07.12.2000 р. Зі змінами та доповненнями // www.portal.rada.gov.ua.
5. Закон України "Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб" № 2740-III від 20.09.2001 р. Зі змінами та доповненнями // www.portal.rada.gov.ua.
6. Закон України "Про Національний банк України" № 679-XIV від 20.05.1999 р. Зі змінами та доповненнями // www.portal.rada.gov.ua.